Рубрыка гістарычных факультэтаў краіны

Андрэй КАЛАВУР

ФРАНЦ САВІЧ:
Да пытання распрацоўкі гістарычнай памяці



Андрэй Калавур вывучае гісторыю і паліталогію на 5 курсе гістарычнага факультэта БДУ, працуе малодшым навуковым супрацоўнікам у Нацыянальным гістарычным музеі, займаецца навуковымі даследаваннямі, апісаннем калекцый, пошукам прадметаў для музея. Сярод навуковых інтарэсаў важнае месца займае Пінскае Палессе. Любіць падарожнічаць і пазнаваць.

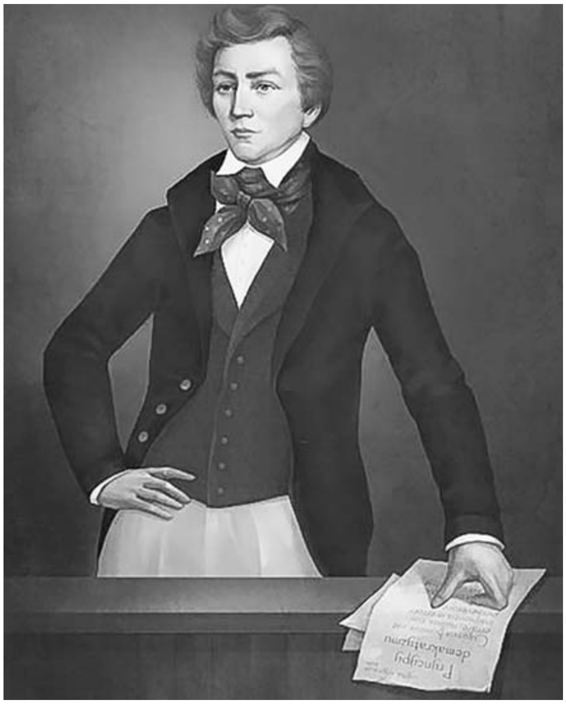
У 2015-м спаўняецца 200 год з дня нараджэння беларускага палітычнага мысляра, публіцыста, паэта і мемуарыста Францa Савіча. Сёння існуе праблема распрацоўкі гістарычнай памяці яго постаці, а таксама «месцаў памяці» (П. Нора), якія прадугледжвалі б тры аспекты: матэрыяльны, сімвалічны, функцыянальны [8]. Сярод патэнцыйных «месцаў памяці» можна назваць падручнікі, навуковую і мастацкую літаратуру, музеі, камемарацыю (мемарыялы, манументы, святы, юбілеі і інш.), сеткавы кантэнт, рок-музыку, кіно, жывапіс. Пытанні, якія маюць негатыўны аспект да гістарычнай памяці, на жаль, носяць рысы ўніверсальнасці для гісторыі Беларусі.

Па-першае, асноўныя крыніцы («памяць-архіў»), з якіх можна дэталёва даведацца пра творчасць, мысленне і жыццёвы шлях вялікага пінчука, знаходзяцца па-за межамі Беларусі.

Па-другое, вобраз дэмакрата, які ў дваццаць адзін год напісаў «Прынцыпы дэмакратызму», канчаткова не распрацаваны: не існуе дастатковага наратыва і вядомай выявы Савіча (ніводнага партрэта раней не існавала) [10].

Першы тэарэтык памяці ў кантэксце соцыума — М. Хальбвакс (1877—1945), лічыў, што калектыўная памяць — гэта пэўныя «вонкавыя знакі» («апорныя кропкі і сістэмныя адзінкі»), да якіх можна звяртацца, пакідаючы рамкі свайго «я». Калектыўную памяць ён суадносіў з неперарыўным ходам думак пэўнай групы: «Памяць не проціпаўстаўляе сучаснасць і мінулае» [6]. У сваю чаргу, сучасны даследчык П. Нора піша пра цікавую з'яву — «мемарыяльную эпоху» (пачалася з другой чвэрці XX стагоддзя), з якой упершыню моцна актывізуецца дзейнасць памяці. «Паскораная гісторыя» і «дэмакратызацыя гісторыі» сталі яе каталізатарамі. На думку П. Нора, мы сутыкаемся з феноменам, калі «паскораная гісторыя» адсоўвае ад нас прадстаўленне не толькі аб будучыні, але і мінулым. Ён піша: «Зараз яно (мінулае), па знакамітай формуле англійскага гісторыка і дэмографа, "мір, які мы страцілі" ("Theworldwehavelost"). Мы больш не жывём у ім, яно гаворыць з намі толькі праз

пакінутыя ім сляды — загадкавыя сляды, сэнс якіх мы павінны шукаць, таму што ў іх хаваецца сакрэт таго, што мы ёсць, нашай “ідэнтычнасці”. У нас няма больш агульнай глебы з мінулым. Мы можам здабыць яго толькі праз рэканструкцыю — з дапамогай дакументаў, архіваў, помнікаў. Гэта аперацыя ператварае “памяць” — у моднае імя для таго, што раней называлі проста “гісторыяй”. Слова “памяць” атрымала такі агульны і экстэнсіўны сэнс, што мае тэндэнцыю наогул выцесніць слова “гісторыя” і паставіць заняткі гісторыяй на службу памяці» [7]. Дэмакратызацыя гісторыі (маецца на ўвазе рух вызвалення і эмансіпацыі народаў, этнасаў, груп і нават асоб у сучасным свеце) сведчыць для П. Нора аб «здабыцці памяці»: «Гаворка ідзе аб хуткім узнікненні разнастайных формаў памяці меншасцей, для якіх адваёва ўласнага мінулага з’яўляецца неабходным складнікам зацвярджэння ўласнай ідэнтычнасці (з прычынамі ўсеагульнай, унутранай, ідэалагічнай дэкаланізацыі)» [7].



Алена Гаеўская. Партрэт Франца Савіча.

Усё ж трэба прызнаць, што пэўная «памяць Франца Савіча» (фрагментаваная ў часе) жыве ў навуковых рэканструкцыях (якім, на думку аўтара, не надаюцца ўсе тры аспекты «месцаў памяці»). Асноўным біёграфам Савіча, які ўпершыню пачуў пра яго ў 1948-м і які больш дэталёва яго даследаваў, лічыцца А. Смірноў. У 1961-м ён выдаў манаграфію «Франц Савіч» [1]. Найбольш грунтоўным даследчыкам з’яўляецца, бясспрэчна, М. Хаўстовіч, які ў навуковай працы «Шляхамі да беларускасці» [2] падае аналіз творчасці Савіча, а таксама пераклады яго верша і ўспамінаў. Найбольш поўны пераклад на беларускую мову, а гэта ўсяго пару старонак, змешчаны ў працы пад кіраўніцтвам навуковага рэдактара А. Мальдзіса ў анталогіі «Літаратура Беларусі XIX ст.» [3].

Што ж датычыцца спадчыны Франца Савіча, то яго «Успаміны» і «Споведзь пакутніка» дайшлі да нас уключанымі ў двухтомныя «Успаміны мінулых гадоў» Я. Іваноўскага (Я. Геленіюша) [4], а вершаваны твор-гутарка «Там, блізко Піньска» захаваўся ў справах следчай камісіі і прыведзены ў кнізе Е. Паўловіча «Успаміны з-пад Віліі і Нёмана» [5]. Акрамя вуснай традыцыі перадачы гістарычнай памяці пра Ф. Савіча (песні 1830-х, успаміны паўстанцаў 1863—1864), трэба ўзгадаць твор М. Лавіцкага (1816—1900) «Нарысы духу Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі», дзе ўзгадваецца дзейнасць «Дэмакратычнага таварыства» і яго лідараў.

Асабістая гісторыя Франца Савіча пачыналася ў Пінску. Там ён скончыў павятовае вучылішча, дзе выхоўваўся ў духу мысляроў Асветніцтва, ідэалаў Т. Касцюшкі, А. Міцкевіча і Т. Зана, ды зарабляў грошы рэпетытарствам. З горадам ён ніколі не развітваўся, гэта яскрава бачна ў яго дзейнасці і творчай спадчыне, якая дайшла да нас у выглядзе вершаванага твора — гутаркі «Там, блізко Піньска». Тут Савіч арганізаваў «слаўную кумпанейку», якая прагнула незалежнасці Айчыны і дэмакратыі. Малады дэмакрат пісаў: «У Пінску прайшлі мае маленства і юнацтва. Франц Махцінскі быў першым апекуном, дарадчыкам і настаўнікам. З яго дапамогай я скончыў школу. У 1833 я пакінуў Пінск і на ўсё жыццё заха-

Слова "памяць" атрымала такі агульны і экстэнсіўны сэнс, што мае тэндэнцыю наогул выцесніць слова "гісторыя" і паставіць заняткі гісторыяй на службу памяці

ваў удзячнасць да Ф. М. за тое дабро, што ён для мяне зрабіў» [3].

У 1835-м ён паступіў у Віленскую медыка-хірургічную акадэмію. У наступным годзе разам з Я. Загорскім стварыў і ўзначаліў «Дэмакратычнае таварыства». «Увесь час я працаваў над сабою, чэрпаў навуку з кніжак і жыцця, казаў сам сабе не раз: маючы душу і волю ад Бога дадзеную, ніяк іх змяніць нельга, бо гэта б супярэчыла дасканаласці Творцы, Святой кнізе. Але што я магу дзеля мае Айчыны ўчыніць — сам без прытулку, без усялякае волі, ва ўбогім стане? Сэрца маё адказвала: Хрыстос не нарадзіўся ні на троне, ні ў палацы, а ў галечы, у стайні на сене, усё жыццё быў убогі, хоць цараваў і царуе на зямлі і на небе. А сказаў вучням сваім: "Хто хоча мне наследваць, няхай адрачэцца ад усяго, возьме крыж свой ды ідзе за мною". Такія думкі пераканалі мяне, што маючы моцную волю, я магу быць карысны братам і пакласці вышэй адзін камень у будынак Айчыны нашае» [2]. Узяўшы мянушку «Адам» (ад імя Міцкевіча), ён заняў пасаду сакратара і скарбніка, вызначаў парадак прыёму новых сяброў у таварыства (усяго іх было прынята больш за 100 чалавек) [1]. Таварыства, на думку заснавальнікаў, павінна было працягнуць працу філарэтаў і філаматаў. «Усё дзеялася наадварот, усё нават маральна ўпала; пасля выгнання стольkіх заслужаных людзей надышла рэакцыя. Вучні Зана зніклі амаль усе ў падзеях 1831 года; прыйшлі новыя вучні, змяніўся дух моладзі…», — адзначаў Савіч [3]. Для «Дэмакратычнага таварыства» ён склаў Статут «Прынцыпы дэмакратызму», які абвяшчаў барацьбу з беззаконнем, аказанне дапамогі абяздоленым, уздзеянне на моладзь з мэтаю выхавання сумленных, справядлівых грамадзян. А. Валіцкі сведчыў, што Савіч у гутарках з сябрамі сцвярджаў: «Усе людзі маюць аднолькавыя правы да свабоды і роўнасці, што паколькі цяпер адны людзі прыгнятаюцца другімі, то гэта не зусім натуральна, і таму трэба ўнушаць усім тое перакананне, што кожны павінен карыстацца аднолькавымі правамі, што кожны мае права кіраваць і таму павінна быць рэспубліка і людзі павінны кіравацца адным натуральным правам» [1].

Адна са значных палітычных прац Франца Савіча — адозва «Заўвагі аб маральнай вайне народа з дэспатызмам, або якое наша становішча і што ў цяперашні час трэба рабіць людзям дабрамыслячым». У «Заўвагах» ён падкрэсліваў: «Уступаючы шматлікім ворагам, але, непакорныя і непахісныя, мы і пасля адняцця ў нас зброі вяртаемся з поля бітвы да непрыкметнай маральнай барацьбы, у якой загартоўваюцца нашы душы, расце абурэнне і пагарда да тыранаў, узмацняецца любоў да свабоды. У ёй сеялі мы зерні асветы і навукі аб правах чалавека. Тыраны і дэспаты ўсюды вядуць з народамі маральную вайну: растленне народа, знішчэнне вольналюбства і нацыянальнага гонару. Трэба падтрымліваць і ўмацоўваць нацыянальную мову і культуру, навуку і асвету… Будзем загартоўваць дух, працаваць да канца жыцця! Хто ведае, дзе і як суджана нам памерці? Магчыма, не адзін з нас сканае пад рукою ката! Але няхай і смерць яго будзе працягам барацьбы за свабоду! І з вышыні шыбеніцы, як з высокага трона, павінен заклікаць: паўстаньце, народы! Паўстаньце ў імя растаптаных правоў чалавека! Вось кароткі нарыс барацьбы, якую вядзе Еўропа і якую трэба будзе нам весці з дэспатызмам. Калі дзейсна будзем у ёй удзельнічаць — наша хуткая перамога забяспечана. Ведаем, што велізарныя будынкі ўзводзіліся з малых цаглін, няхай жа кожны з нас падрыхтуе сваю цагліну і пакладзе яе на сваё месца, не пытаючыся аб заканчэнні справы. Бяздзейсныя людзі, людзі слабадушныя, у апраўданне бяздзейснасці гавораць, што ім няма чаго рабіць. Паглядзіце — народы ўсяе Еўропы ў працоўнай упартай крывавай барацьбе разбураюць старадаўні аплот дэспатызму і ўзводзяць храм свабоды. Нашы браты пілігрымы (тут ён кажа пра А. Міцкевіча, Н. Орду

і іншых, якія жылі за мяжой) закладваюць для гэтага храма краевугольныя камяні. Будзем дапамагаць нашым братам па меры сіл кожнага» [1].

У 1836—1837 гадах Савіч разгарнуў актыўную дзейнасць на Піншчыне. Ён спрыяў, каб пінскі шляхціч Франц Цярлецкі пры дапамозе ўніята Андрэя Ермаловіча зачытаў сваім сялянам Статут, пасля чаго былі выбраны суддзі сярод сялян і адменены цялесныя пакаранні. Прыкладна ў гэтыя часы ён напісаў свае вершы на пінскай гаворцы (лацініцай). На гаворцы таксама захаваліся некаторыя лісты Савіча — прыватны ліст да Фелікса Шаламіцкага ад 9 лютага 1837 года: «Дарагі Ф.! Падацель… // П. С. У Вільні вярнуліся мае пінская часы, бо маю харошых і дабранадзейных сяброў».

У 1837 годзе Франц Савіч выйшаў на сувязь з радыкальным рэвалюцыянерам Ш. Канарскім, які спрабаваў падняць паўстанне. Пры спробе наладзіць сувязь з віленскімі друкарамі, якія павінны былі зрабіць агітацыйныя лісты, — арганізацыю выдалі паліцыі. 1 чэрвеня 1938 года Савіча арыштавалі. Следства цягнулася да студзеня 1839-га. Лавіцкі (сябар Савіча) піша ў «Нарысах духу Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі» пра «карцэр і 12 тысяч udараў розгамі, якія атрымаў Савіч» [1]. 8 жніўня 1838-га Савіч піша «Споведзь пакутніка», дзе разглядае адраджэнне Рэчы Паспалітай і ўсталяванне свабоды. Па справе «Аб Канарскім і саўдзельніках» [1] было асуджана

Савіч арганізаваў «слаўную кумпанейку», якая прагнула незалежнасці Айчыны і дэмакратыі.

24 члены (18 студэнтаў медыкаў, 6 мяшчан). Савіч, Загорскі, Рапчынскі — былі сасланы на Каўказ, у салдаты без выслугі. Канарскі — расстраляны. Яшчэ некаторыя адпраўлены на руднікі Забайкалля. Савіч пачынае службу шарагоўцам у Тыфлісе. Ён піша: «Я павінен быў страляць у чаркесаў, якія маёй радзіме і мне нічога дрэннага не зрабілі, павінен быў ахоўваць справы, якія супярэчылі маім перакананням, ваяваць для карыслівасці і інтарэсаў прыгнятальнікаў, станавіўся супраць тых, хто змагаўся за сваю свабоду. Я не мог абараняць справу, якая супярэчыць маім перакананням» [2]. У 1840 годзе справу Савіча перагледзелі, яму прысудзілі смяротнае пакаранне, але з дапамогай сяброў ён уцёк. «Навакол у стэпе было так спакойна і ціха, што здавалася, быццам голас з роднай Літвы даходзіць да мяне, але гэта быў толькі голас маіх надзей, голас майго сэрца» [3]. У канцы лета 1841 года Савіч трапіў у Таганрог, потым у Балты, дзе без дакументаў спрабаваў перайсці мяжу, але быў адпраўлены ў Ціраспальскую турму. Там яго зноў прызначылі ў салдаты — у Чарнігаўскую ўнутраную варту (яго асобу як перабежчыка на той момант не вызначылі). Франц Савіч

«Там, блізко Піньска, на шыроком полю,
Где між лугамі плыве Струмень быстры,
Там — сідя Літвін расказваў сву долю.
З боку Валынец сідеў заточысты,
З переду Пінчук веслом ся спірае,
І на гутарку пільна ўважае…
…Літвін, Волынец, подайтэж мі рукі,
Так, — прысягаем на Господа Бога,
Царам на згубу — панам, для навукі,
Шчо на той землі не повстане нога,
Ані эта поганьска, ані эта тыраньска —
Хоць ся вкорэніт, як сіла шатаньска…»

працягнуў службу да 1844 года і зноў збег. Затрымаўся ў Янушпалі (Валынь), каб зарабіць сродкі на жыццё і паспрабаваць атрымаць падроблены пашпарт — пачаў займацца лекарскай практыкай. Яго спыніла эпідэмія халеры ў вёсцы. Лечачы сялян, ён сам захварэў. Хворы піша «Успаміны», якія перадае паэту А. Грозе. У канцы 1847 года памірае.

Сябры пахавалі яго ў Астражку, што на Валыні.

З успамінаў: «З малых гадоў, як толькі памятаю сябе, мае думкі былі пра свабоду і Айчыну, пра нашае бяспраўе і нашу беднасць. Кожны з нас іх павінен мець, бо высмоктваем мы іх з матчыных грудзей, бо ў песнях, што спявалі над нашымі калыскамі, гучала гэтая нота, бо пра гэта дзецям расказвалі старыя» [3].

Справа Савіча засталася ў думках вучняў: адразу пасля яго зняволення ў Акадэміі стварыліся новыя групоўкі, сярод якіх набыла папулярнасць песня [1]:

Ну-ка, браты, у кола
Праганіце засмучэнне
Хай любві і свабоды
Грымне гучная песня
Слава Савічу, Слава Рабчынскаму!
Слава духу Загорскага!
Мы, Маладыя, павінны памятаць заўсёды,
Што нязгоду спараджаюць бяссілле,
А таму дружна будзем думаць пра волю,
Прэч невуцтва і разлад,
Ну-ка, маладыя сябры.
Будзем любіць народ.
І, падаўшы адзін аднаму руку,
Сарвем галаву гідры!

Сябры Таварыства (Юрый Бакшанскі і іншыя) прынялі актыўны ўдзел у паўстанні Каліноўскага. Дарэчы, як заўважыў А. Смірноў, імя Савіча вельмі часта фігуруе ў матэрыялах паўстання 1863—1864 гадоў. [1].

Асноўнай задачай, якую ставіць перад сабой аўтар гэтага артыкула, з'яўляецца абуджэнне цікавасці да Франца Савіча сярод грамадскасці

Адна са значных палітычных прац Франца Савіча — адозва «Заўвагі аб маральнай вайне народа з дэспатызмам, або якое наша становішча і што ў цяперашні час трэба рабіць людзям дабрамыслячым»

Асноўнай задачай, якую ставіць перад сабой аўтар гэтага артыкула, з'яўляецца абуджэнне цікавасці да Франца Савіча сярод грамадскасці (з'яўленне пэўнага ідэнтыфікатыўнага моманту ў чытачоў), толькі з цікавасцю, «жаданнем помніць» (П. Нора) можна казаць пра пачатак распрацоўкі гістарычнай памяці маладога дэмакрата, а гэта трэцяе і галоўнае пытанне.

ЛІТАРАТУРА:

1. Смірноў, А. П. Франц Савіч. — Мн.: Дзяржаўнае выдавецтва БССР, 1961. — 170 с.

2. Хаўстовіч, М. В. Шляхі да Беларускасці. — Варшава: Кафедра беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта, 2010.

3. Літаратура Беларусі XIX ст. Анталогія. Навуковы рэд. А. В. Мальдзіс. Выдавецкі дом «Беларуская навука», 2013. С. 500—506.

4. Wspomnienia lat minionych. Heleniusz, E. — Kraków, 1876.

5. Wspomnienia z nad Wilji i Niemna. Pawlowicz, E. — Lwów, 1895.

6. Хальбвакс, М. Калектыўная і гістарычная памяць. Рэжым доступу: http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.htm1

7. Нора, П. Усеагульная ўрачыстасць памяці. Рэжым доступу: http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.htm1

8. Нора, П. Францыя-памяць. СПб: Выд. СПб ун-та, 1999. С. 17—50.

9. Бардах, Ю. Штудыі з гісторыі Вялікага княства Літоўскага. Бел. Гіст. Агляд, 2002.

10. Партрэт (фантазія, 2014 г.) «Франц Савіч». Мастак: Алена Гаеўская.